

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/333039204>

Nederland Productieland. Economie draaide door.

Article · May 2019

CITATIONS

0

READS

6

1 author:

Hein A.M. Klemann

Erasmus University Rotterdam

509 PUBLICATIONS 92 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Dutch shipbuilding, international competition and state intervention, 1945-1983 [View project](#)

German-Dutch economic relations and their political consequences [View project](#)

Lange tijd bestond de indruk dat de Nederlandse economie tijdens de Tweede Wereldoorlog volkomen was ontwricht, maar dat klopt niet. De Duitsers lieten Nederlandse bedrijven doorwerken, waardoor de economie grotendeels intact bleef.

DOOR HEIN KLEMMANN

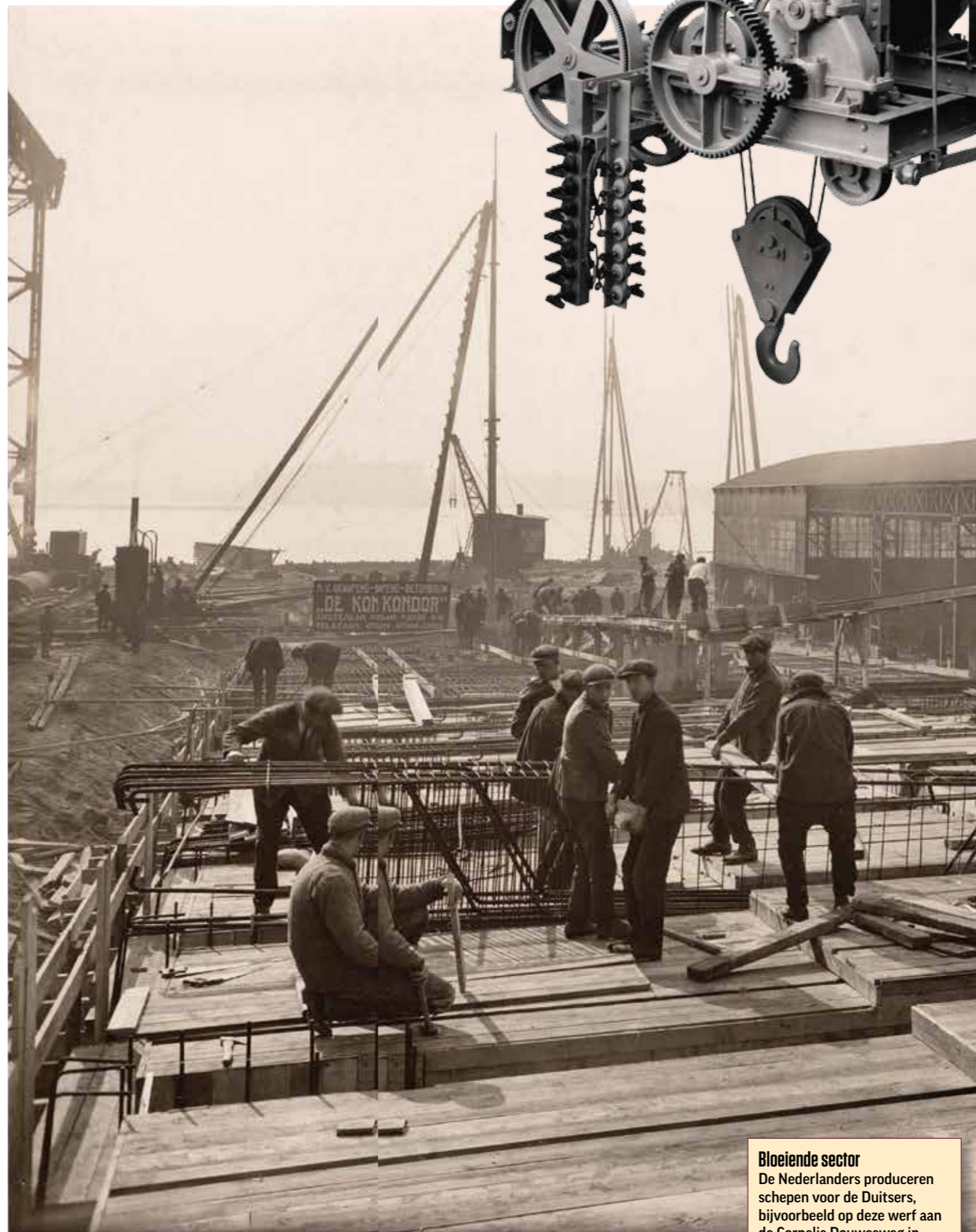
NEDERLAND PRODUCTIELAND

≡ ECONOMIE DRAAIDE DOOR ≡

→ BEELD VAN GROTE SCHAARSTE IS TE EENZIJDIG

De Nederlandse economie had in de oorlogsjaren minder te lijden dan vaak wordt aangenomen. Na de oorlog vermoedde Centraal Planbureau-directeur Jan Tinbergen al zoiets. Hij wilde de cijfers daarom herberekenen, maar minister Gerard Huysmans van Economische Zaken (KVP) verbood dat. Met het oog op de Marshallhulp had hij liever niet dat de ellende werd afgezwakt. Eigenlijk is het niet verbazingwekkend dat het na mei 1940 economisch niet meteen slecht ging. Door de Duitse inval werd een van de grote problemen van de jaren dertig – de doorgesneden band met Duitsland – ongedaan gemaakt. De bezetter nam maar

wat graag Nederlandse producten af. Eind 1940 beweerde Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart dan ook dat hij erin geslaagd was de werkloosheid in enkele maanden op te lossen. Historici is lang ontgaan dat het economisch niet zo slecht ging. Ook zagen ze niet dat de winstcijfers in 1940 en 1941 gunstig waren. Veel beursgenoteerde ondernemingen keerden in die jaren het hoogste dividend uit in tien jaar tijd. De Duitsers moesten in Europa bepalen hoe ze de veroverde gebieden zouden exploiteren. Het antwoord hing af van twee factoren: hoe efficiënt was de economie van het bezette land, en kon het rustig worden uitgebuit? West-Europese economieën waren uiterst productief, dit

Bloeiende sector
De Nederlanders produceren schepen voor de Duitsers, bijvoorbeeld op deze werf aan de Cornelis Douwesweg in Amsterdam, 1945.

VOORAL OOST-EUROPESE BURGERS LEDEN ZWAAR DEMOGRAFISCHE GEVOLGEN

De sterfte in Nederland was iets hoger dan in rest van West-Europa.

In de bezette landen kwam gemiddeld ruim 10 procent van de bevolking om: 32 miljoen mensen. Daaronder waren 11,8 miljoen gesneuvelde militairen en 4,8 miljoen vermoorde Joden (de 6 miljoen die altijd worden genoemd omvatten ook de Joden die in Duitsland zelf of in met Duitsland verbonden landen slachtoffer werden van de volkerenmoord van de nazi's). De vraag is hoeveel mensen door economische malaise het leven lieten. Aangezien militairen grotendeels zijn gesneuveld en Joden vermoord, moet worden gekeken naar de omgekomen niet-Joodse burgers. In Oost-Europa ging het om 6,1 à 8,5 procent van de bevolking. Dat kwam onder meer door plunderingen van de economie en de herhaalde greep van frontsoldaten naar schaarse middelen.

In de Balkanlanden, Joegoslavië en Griekenland stierf zo'n 3,5 procent van de niet-Joodse burgerbevolking. Afgezien van wat grondstoffen en voedsel waren de economieën van die landen voor Duitsland nauwelijks interessant. Nadat de bezetter zijn deel had genomen, resteerde er per hoofd veel minder dan waar ook in West-Europa.

West-Europa en Tsjechoë werden door de bezetter aan het werk gezet. Vandaar dat de bevolking – afgezien van de Joden – redelijk werd behandeld. De sterfte onder niet-Joodse burgers bleef beperkt tot zo'n 0,6 procent. Nederland nam met 1,1 procent een uitzonderingspositie in. Dat was vooral een gevolg van de Hongerwinter.

in tegenstelling tot die van Polen, Rusland en vooral Joegoslavië. Er was daarom alle reden West-Europa, maar ook Tsjechië, dat kolen, staal en machines produceerde, aan het werk te zetten.

Onbetrouwbare cijfers

Bovendien was de eigenlijke oorlogvoering in West-Europa vanaf juni 1940 tot juni 1944 ver weg. Deze gebieden vormden geen achterland van het front, waar vechtende eenheden alles aan onttrokken wat ze elders niet konden verkrijgen. Terwijl Polen, de Sovjet-Unie en Griekenland werden leeggeplunderd, kon West-Europa produceren. Het gevolg was dat Noorwegen, Denemarken, België, Nederland en Frankrijk 78 procent van de bijdragen van bezet gebied aan de Duitse oorlogsinspanning leverden, terwijl ze maar 23 procent van de onderworpen bevolking omvatten. Afgezien van Noorwegen – dat langs zijn eindeloze kust verdedigingswerken moest aanleggen en die zelf moest betalen – was de Nederlandse bijdrage met 1611 rijksmark per hoofd van de bevolking groter dan die van enig ander land. Omgerekend ging het om 900 gulden, een jaarloon van een ongeschoolde arbeider. De Duitsers betaalden de leveranciers in de West-Europese landen met geld uit de schatkist of de nationale bank van het bezette land. Dat resulteerde in financiële chaos, maar toch bleven de bedrijven

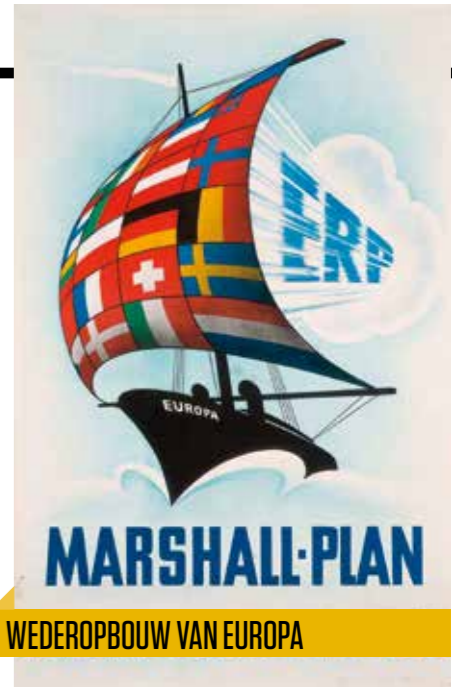
Propaganda
Op 18 mei 1943 houdt rijkscommissaris Seyss-Inquart een toespraak in de hal van machinefabriek Stork in Hengelo.

gewoon doorproduceren. Het is lastig om op basis van de CBS-cijfers te bepalen hoe de economie van Nederland ervoor stond. Volgens de CBS-cijfers uit 1946 was het nationaal inkomen in 1944 met 40 procent gedaald. Het is de vraag of dat wel klopt. Het CBS gaf in 1944 al aan dat het geen betrouwbare cijfers meer doorkreeg. Bedrijven vertrouwden het CBS niet, en hielden hun cijfers achter. Herberekeningen laten zien dat de economie tussen 1938 en 1943 niet met 40

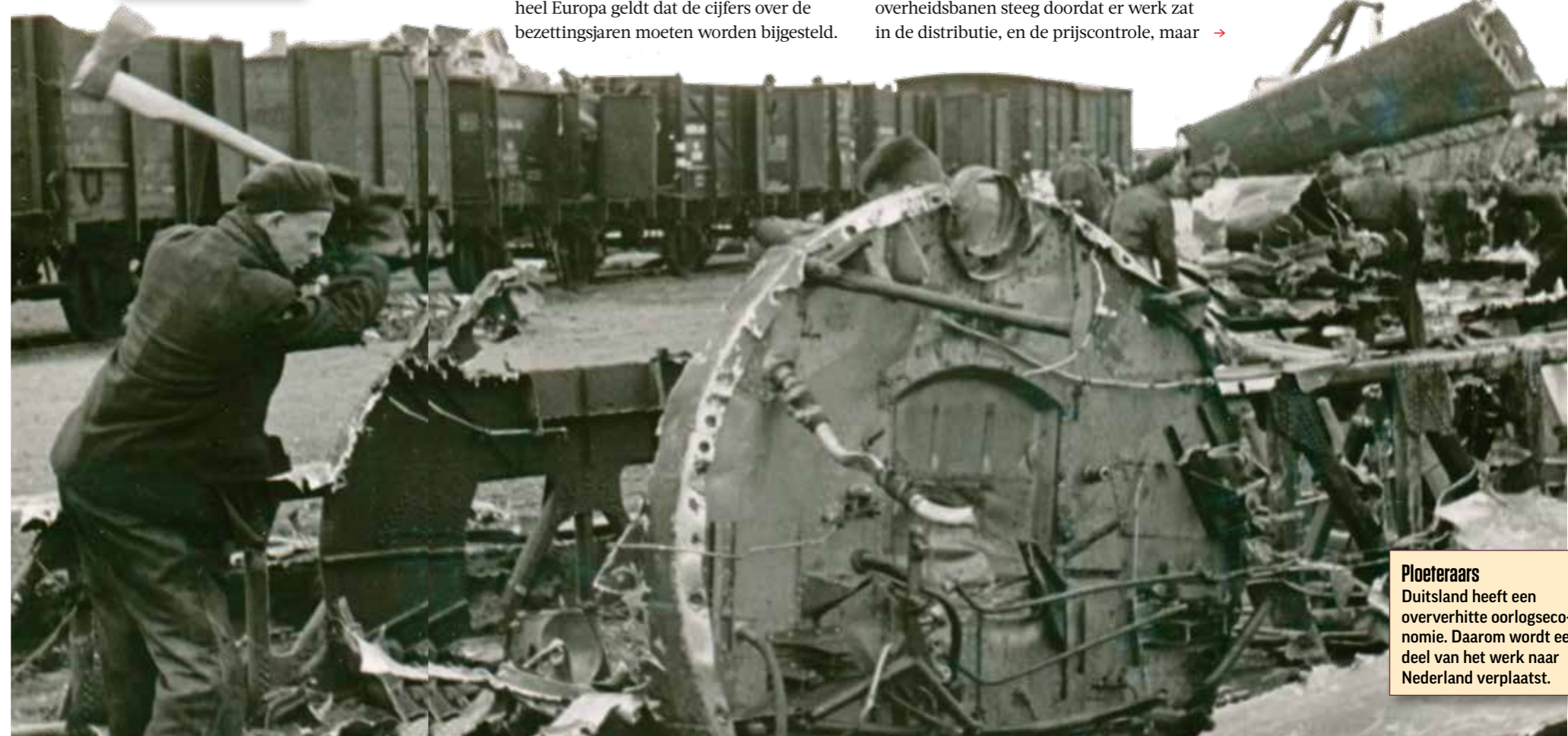
procent daalde, maar slechts met 12 procent. Aangezien de bezetter bijna de helft van de productie naar zich toe haalde, betekende het wel dat de bevolking het met de helft van het vooroorlogse inkomen moest zien te rooien. Tegelijk bleef de economie functioneren. Daardoor was deze in 1945 weer makkelijk op gang te krijgen. Verhalen over verarming vallen zo te rijmen met een goeddeels intacte economie en met forse groei in sommige sectoren. Vooral in de metaal, de textiel, de voedingswaren en lederwaren – sectoren van direct belang voor de bezetter – nam niet slechts de productie, maar ook de productiecapaciteit toe. Niet alleen voor Nederland, maar voor heel Europa geldt dat de cijfers over de bezettingsjaren moeten worden bijgesteld.

**ZELFOVERSCHATTING
RIJKSCOMMISSARIS
SEYSS-INQUART BEWEERDE
DAT HIJ DE WERKLOOSHEID
HAD OPGELOST**

Een belangrijke oorzaak daarvan is dat het deel van de productie dat zijn weg vond via zwarte markten nooit in de statistiek terecht kwam. In de statistieken lijkt de krimp daardoor groter dan het geval was. Omgekeerd leidde legalisering van de clandestiene productie na de oorlog ertoe dat de statistieken een te hoge groei suggereerden. De economische wonderen die zich na 1945 voltrokken, vallen goeddeels uit statistische vertekeningen te verklaren. Ook de groeiende werkgelegenheid moet grotendeels in Nederland zelf worden gezocht. Tussen 1938 en 1941, toen de werkgelegenheid een hoogtepunt bereikte, groeide het aantal banen in de industrie en bij de overheid met 260.000 (16 procent). Het aantal overheidsbanen steeg doordat er werk zat in de distributie, en de prijscontrole, maar

Na de oorlog komen de Verenigde Staten West-Europa te hulp met het Marshallplan, steun in geld en goederen ter waarde van 12,4 miljard dollar.

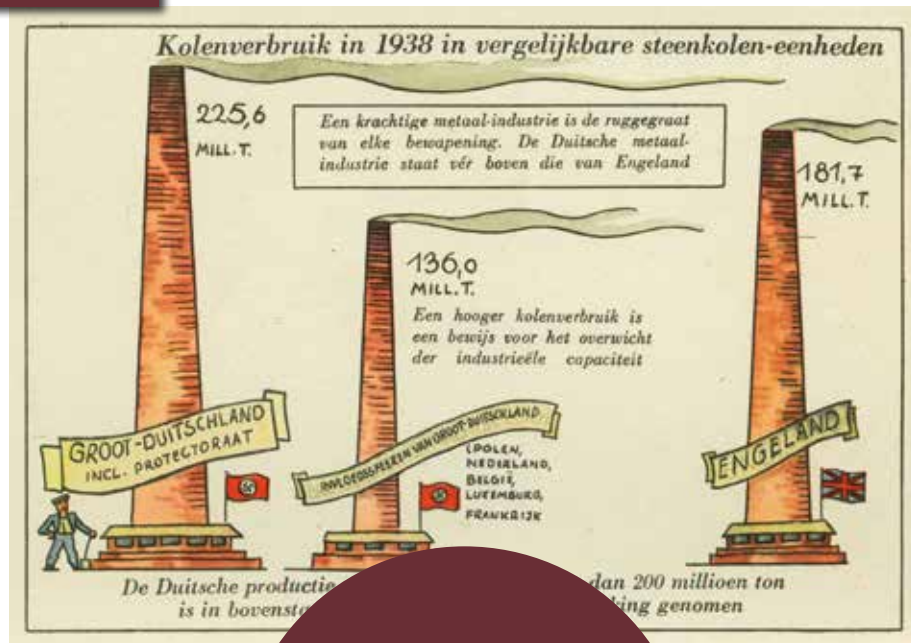

Ploetersaars
Duitsland heeft een oververhitte oorlogseconomie. Daarom wordt een deel van het werk naar Nederland verplaatst.

**MINDER ARBEIDERS IN DUITSLAND DAN AANGENOMEN
WERKLOOSHEID VERDWEEN NA DUITSE INVAL**

Vlak voor de Duitse inval telde Nederland bijna 300.000 werklozen en zaten 60.000 arbeiders in de werkverschaffing. Beide categorieën verdwenen tijdens de oorlog. Aanvankelijk werd aangenomen dat de werkloosheid verdween doordat er veel mensen in Duitsland tewerk werden gesteld, maar dat is te eenvoudig. Cijfers over vrijwillige en onvrijwillige Arbeitseinsatz en grensarbeid werden ten onrechte op één hoop gegooid, en er werd geen rekening gehouden met teruggekeerde Nederlanders. In feite waren er nooit meer dan 250.000 Nederlandse arbeiders gelijktijdig in Duitsland.

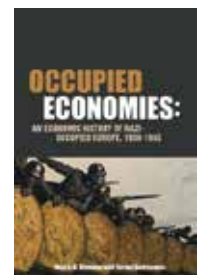

Op deze Duitse ansichtkaart wordt opgescheept over de successen van de Duitse industrie.

MEER WETEN

Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting (2002) H. Klemann.

Occupied Economies. An Economic History of Nazi-occupied Europe, 1939-1945 (2012) H. Klemann en S. Kudryashov.

In voor- en tegenspoed (2008) C. van Paridon en H. Klemann over de Nederlands-Duitse betrekkingen.

MINDER WERKLOOSHEID
TUSSEN 1938 EN 1941
STEEG HET AANTAL BANEN
MET 260.000

bijvoorbeeld ook in de controle van verduisteringsvoorschriften. Tegelijkertijd groeide de industrie doordat het nodig was voorheen geïmporteerde producten zelf te maken en door productie voor de bezetter.

Hongerwinter

Duitsland had een oververhitte oorlogseconomie en had steeds nieuwe soldaten nodig. Duitse bedrijven die hun orders niet aankonden, konden die overdragen aan bedrijven in bezet gebied. Soms ging het om militaire leveranties, maar Nederland produceerde behalve schepen, vliegtuigmotoren en uniformen ook speelgoed. Aangezien de bezetter vanaf 1942 het gebruik van grondstoffen steeds strikter controleerde, viel er buiten de landbouw en de agrarische industrie steeds minder te produceren waarvan de Duitsers geen weet hadden. Een groeiend deel van de productie was bestemd voor Duitsland. Uiteindelijk bleef de Nederlandse economie grotendeels intact doordat de bezetter ons land liet produceren en doordat het ver van het front lag. Aangezien Nederland voor de bezetter van belang was, werd zijn bevolking – afgezien van de Joden – relatief goed behandeld. Toch nam Duitsland uiteindelijk bijna de helft van de productie

mee zonder reële betaling. De bevolking verarmde daardoor, maar tot de Hongerwinter niet zodanig dat dit grote demografische gevolgen had. ■

Hein A.M. Klemann is hoogleraar economische geschiedenis en internationale relaties aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

VELEN VERTROKKEN VRIJWILLIG IN DE RIJ VOOR WERK IN DUITSLAND

Lang niet alle Nederlanders die in Duitsland aan het werk gingen, vertrokken gedwongen. Vooral in 1940 en 1941 kozen velen er zelf voor om naar Duitsland te gaan. Vanwege nationaal-socialistische sympathieën en zucht naar avontuur. Belangrijker lijkt het dat er in de grensstreek een traditie van trekarbeid bestond. Na 1931 was dat moeilijk, omdat de rijksmark niet langer inwisselbaar was, waardoor in Duitsland verdiende lonen niet in gulden konden worden omgezet. Dat veranderde in mei 1940. Bovendien bood grensarbeid ongekende mogelijkheden voor lucratieve smokkelpraktijken.

